

Descripció del fons documental Gener-Pla (segles XIII-XVIII)

ALBERT MARTÍ ARAU

Doctorand d'Història medieval de la Universitat Pompeu Fabra

Quaderns de la Selva, 24 (2012)
205-213

Tal com el títol indica, el propòsit d'aquesta nota consisteix a descriure, a grans trets, el fons documental anomenat Gener-Pla que, des de l'agost de l'any anterior, es conserva a l'Arxiu Comarcal de la Selva. La tasca de catalogació, realitzada en aquesta entitat i conclosa el març passat, ha servit per identificar un total de 366 documents,¹ la majoria dels quals corresponents, lògicament, a les masies Gener (152) i Pla (156), situades dins els termes de Vilobí d'Onyar i Lloret de Mar, respectivament.² Tenint en compte que els documents relacionats amb aquests dos masos testimonien el pas de les successives generacions des del segle XIII –en el cas dels Gener– fins al segle XVIII, és evident que l'estudi d'aquest fons esdevé una magnífica oportunitat per aprofundir en el coneixement de les estructures agràries tradicionals de la Catalunya Vella durant els períodes Medieval i Modern.³ A fi d'explicar, sintèticament, el contingut dels documents pertanyents al fons, hem optat per classificar-los en quatre grans grups: en primer lloc, aquells vinculats al mercat de la terra, que mostren l'evolució de les possessions dels masos Gener i Pla; en segon lloc, els que donen fe de la participació d'aquestes famílies en el mercat de la renda; en tercer lloc, els documents que il·lustren com es va garantir la reproducció de la força de treball a l'interior de cada masia generació rere generació (matrimonis i testaments); i, finalment, aquells que noticien litigis judicials en què es va veure involucrats algun membre de les famílies Gener o Pla.⁴

Pel que fa al primer d'aquests grups, el tipus documental més recurrent és la compravenda de peces de terra, amb un total de 75 operacions, 39 referides al mas Gener i 25 al mas Pla. Essencialment, en aquestes escriptures el notari indicava la identitat del venedor i el comprador, l'extensió de la peça de terra, l'indret on se situava i amb quines altres propietats limitava –cosa que pot resultar molt útil per elaborar estudis geogràfics i toponímics a nivell local– i, per últim, el preu en què es fixà la transacció. Normalment, el contracte de compravenda s'acompanyava amb la corresponent àpoca o rebut segons la qual el venedor reconeixia haver cobrat la quantitat acordada amb el comprador. Així, per exemple, el 7 d'agost de 1501, Margarida, vídua de Pere Tria, àlies Reig, i propietària del domini útil del mas Reig, situat dins la parròquia de Vilobí d'Onyar, juntament amb el seu fill, Pere Reig, i la muller d'aquest, Angelina, venien una peça de terra de sis vessanes,

1 De fet, el fons documental és format per 245 pergamins i 67 folis; tanmateix, algun d'aquests suports materials conté més d'un document.

2 Val a dir que aquest no ha estat el primer tractament documental de què ha estat objecte una part d'aquest fons. Efectivament, al dors d'alguns dels pergamins conservats apareix un número que, probablement, respongué a un procés de catalogació que es degué realitzar, com a mínim, en algun moment a partir de la segona meitat del segle XVII. Aquesta data es pot constatar gràcies al document més tardà que s'enumerà, una lliçió d'un violari efectuada el 3 d'octubre de 1648. En total, s'enumeraren 68 pergamins, vinculats d'una manera o una altra amb les activitats del mas Gener: els 30 primers fan referència, bàsicament, a vendes o permutes de peces de terra, mentre que la resta corresponen a altres tipus documentals (heretaments, testaments, dots, títols de crèdit, etc.). Així doncs, sembla que el principal propòsit de la catalogació fou identificar, prioritàriament, tots aquells pergamins que corresponien a la formació del patrimoni territorial del mas Gener.

3 Un bon exemple d'aquests tipus d'estudis és el de Mercè Aventín sobre la pagesia del Vallès Oriental entre els segles XIII i XVI; treball en què ens hem basat, a nivell conceptual, per elaborar aquesta nota: Mercè AVENTÍN, *La societat rural a Catalunya en temps feudals*, Columna, Barcelona, 1996.

4 Per a una visió global, vegeu els quadres del final de la nota.

ubicada al lloc anomenat Pla d'en Reig, a Pere Gener, senyor útil del mas Gener, per un preu de 320 sous barcelonesos (en endavant s.b.). Si bé és cert que gairebé tots els documents tenen com a objecte de compravenda una porció de terreny, existeix alguna excepció, com ara la venda, precisament, del mas Reig, efectuada per Joan Vidal i la seva muller, Antònia, a favor de l'esmentat Pere Gener el 19 de desembre de 1526, per un preu de 1.932 s.b. Al marge de les escriptures de venda, també s'han conservat altres operacions de canvi en la propietat de terrenys, especialment permutes (4), com la realitzada entre Guillem Cavaller i Francesc Gener el 3 de setembre de 1404 de sengles peces de terra contigües situades en un indret anomenat Malvers, dins la parròquia de Vilobí.

A més dels documents referits al mercat de la terra, el fons Gener-Pla també compta amb molts d'altres corresponents al mercat de la renda que, en certa manera, es complementaven: en primer lloc perquè, en una dinàmica d'inversió, la venda de rendes podia ser utilitzada per comprar noves terres, de les quals es podien obtenir altres rendes; i, en segon lloc, perquè en un procés d'endeutament, el pagès sempre havia d'escollir entre vendre terra o vendre renda. A grans trets, la naturalesa de les rendes es podria dividir, des d'una òptica jurídica, en dos grans grups: per un costat, aquelles en què la pensió venuda estava gravada sobre un determinat bé immoble (una terra, una finca, etc.) i, per tant, vinculada als seus corresponents drets (lluïme, fadiga), com per exemple els denominats censos consignatius o els emfitèutics; i, per l'altre costat, les rendes en virtut de les quals el venedor tan sols s'obligava a pagar una pensió anual, expressament deslligada dels drets sobre un bé garant, això és, els anomenats violaris i censals morts, que des del segle XIV proliferaren extraordinàriament per terres catalanes. El fons de les masies Gener i Pla compta amb pocs exemples pel primer grup (11), fins a cert punt comprensible si es té present que els pagesos tinents disposaven d'un accés molt restringit a aquest mercat, a diferència dels senyors eminents. En canvi, abunden els documents relacionats d'una manera o una altra amb els violaris i els censals morts (63), la forma privilegiada d'obtenció de crèdit per aquell grup social. Com ja s'ha apuntat, aquesta forma d'endeutament consistia en el dret del comprador de la renda –en realitat, el creditor– a cobrar una pensió del venedor –o deutor– a canvi d'una certa quantitat de diners –o capital prestat. El violari era una renda limitada a la vida del comprador o, més freqüentment, assignada a dues vides, mentre que el censal mort tenia un caràcter perpetu. Un bon exemple d'aquest tipus d'operacions és la venda d'un violari de 100 s.b. anuals per part de Pere Gener, la seva muller, Caterina, i la mare d'aquesta, Margarida, a Raimon Malarç, un il·lustre prohoms de Girona que esdevingué senyor del castell de Vilobí, que en pagà 700 s.b. el 23 de setembre de 1353; la renda havia d'estar vigent mentre visquessin el comprador i el seu germà, Bernat Malarç. La relació proporcional entre la pensió i el capital invertit determinava el que avui anomenaríem el tipus d'interès: en el cas presentat, aquest ascendia al 14,28%, taxa habitual en els violaris durant el segle XIV. En canvi, l'interès del censal mort sempre era més reduït, degut al seu caràcter perpetu: en els documents del nostre fons referents

a aquest tipus de renda sempre es manté gairebé invariable al llarg dels segles, fixat al voltant d'un 5%.

Com ja hem dit, el tercer dels grups classificatoris inclou els diversos tipus documentals relacionats amb el matrimoni, institució fonamental per assegurar la reproducció o renovació de la força de treball de les famílies pageses. La primera d'aquestes tipologies era l'heretament, anomenat així pels mateixos instruments notariais, que consistia en una donació irrevocable entre vius del mas i les seves possessions per part d'un o més heretants, generalment un pare i/o una mare, en benefici d'un hereu, normalment un fill o una filla (pubilla). Aquesta operació –similar a una donació en reserva d'usdefruit, atès que els heretants solien guardar-se certs drets sobre l'herència– s'acostumava a formalitzar en el moment previ en què l'hereu o la pubilla havia de contraure matrimoni, per tal que pogués oferir una llar a la seva futura parella i, al mateix temps, pogués garantir el dot que el nouvingut aportés al nucli familiar. En aquest sentit, tant la documentació del mas Pla (4) i, especialment, la del mas Gener (16), aporten diversos exemples d'aquestes donacions: el 23 de gener de 1557, el matrimoni format per Joan Plantí, àlies *Pla*, i la seva esposa Gabriela donaven a llur fill, Pere Pla, el mencionat mas Pla, situat dins la parròquia de Sant Romà de Lloret, en motiu de l'imminent enllaç de Pere amb Jerònima, filla d'Antoni Raüll, àlies *Fonolleda*, agricultor de la parròquia de Sant Genís de Palafolls, i la seva difunta muller, Antònia.

A més de l'heretament, el fons Gener-Pla conté nombrosos exemples de donacions de legítima que, habitualment, també es formalitzaven quan un fill o una filla no hereu (un cabaler o una cabalera) era a punt de contraure matrimoni, a fi i efecte d'assegurar-li uns determinats recursos per tal que pogués fundar un nou nucli familiar lluny del propi. Aquest tipus de donació, una conseqüència inevitable del sistema d'herència indivisa a favor d'un fill (l'hereu) i en detriment de la resta dels seus germans, se solia basar en certes quantitats de diners, juntament amb l'aixovar del cabaler o cabalera i algun bé moble. Aquest fou el cas d'Alamanda, que l'11 de maig de 1372 rebia, en concepte de legítima, tots els seus vestits, un llit, una caixa i 2.000 s.b. per part del seu pare, Ponç Carles, i el seu germà, Raimon Carles, habitants de la parròquia de Salitja, per tal que pogués aportar el dot al seu futur matrimoni amb Bartomeu Gener, hereu del mas Gener. Malauradament, un altre document posterior, datat el 14 de maig del 1387, ens assabenta d'una restitució parcial d'aquests béns a l'esmentat Raimon Carles, a causa de la mort d'Alamanda sense que aquesta hagués deixat descendència de la seva unió amb Bartomeu.

Ambdues tipologies documentals, l'heretament i la donació de la legítima, esdevenien el pas previ indispensable sobre les quals s'havia de constituir el dot femení o el marital. Tenint en compte que, bàsicament, el fons Gener-Pla es basa en documents procedents de dues masies on els hereus van ser preferentment homes, la majoria de les constitucions de dot disponibles es refereixen a dones cabaleres que s'incorporaven a la nova llar, per bé que existeix alguna excepció:

cabalers que es casaven amb una pubilla del mas Gener o Pla.⁵ La constitució del dot, formalitzada davant notari, solia incloure la renúncia a reclamar la legítima en el futur per part de la persona que l'aportava, atès que, com hem vist, es considerava que el seu valor havia estat inclosa en el dot. El fons Gener-Pla en conté molts exemples, com ara la renúncia –o definició– a la legítima que, el primer de maig de 1541, Antiga va efectuar a favor dels seus pares, l'agricultor Pere Pla i la seva muller Elisabet, consistent en tots els seus vestits i joies, un cofre de fusta amb pany i 1.200 s.b. Al seu torn, Antiga constituí aquests béns i diners en el dot que aportava al seu matrimoni amb Jaume Maig, mariner de la vila de Lloret. Acte seguit, l'altre contraent acceptava el dot, malgrat que això no significava que ja l'havia rebut íntegrament, sinó la seva simple conformitat amb la quantia que s'havia acordat. A partir de llavors, els representants de qui aportava el dot es comprometien a satisfer-lo en diversos terminis. Per aquest motiu, en el fons Gener-Pla també existeixen documents que corresponen a aquest pagament diferit, especialment alguns deutors i nombroses èpoques. En aquest sentit, no és casual que l'1 de maig de 1541, el mateix dia en què, com acabem de veure, es constituí el dot d'Antiga, els pares d'aquesta van signar un debitori a favor de Jaume Maig per tots els béns i diners que conformaven l'aportació de la seva filla al matrimoni, una bona mostra que, en realitat, l'acceptació del dot dels uns suposava el reconeixement d'un deute per part dels altres.

Finalment, els documents de constitució d'un dot solien concloure amb la donació de l'esponsalici o escriu per part de qui l'acceptava, normalment la meitat de la quantitat de diners aportada, tot i que en terres de la diòcesi de Girona, tal com confirmen alguns documents del nostre fons, era vigent la institució anomenada *tantundem*, en virtut de la qual s'afegia una quantitat igual a la del dot aportat. Malgrat que formalment l'escriu es considerava una donació, a la pràctica no actuava com a tal, atès que no existia un traspàs efectiu de diners. Més aviat, l'escriu, juntament amb el dot, operaven com una garantia per a la persona que s'incorporava a una nova llar, ja fos davant el risc d'un fracàs en la convivència amb les persones que l'acollien o, sobretot, per les previsible dificultats enfront de la vellesa i la viduitat.

Per cloure la relació dels tipus documentals dedicats als enllaços nupcials, tan sols resta mencionar els capítols matrimonials, un document complex que, en certa manera, esdevenia una síntesi de totes les escriptures anteriors: donació de la legítima al cabaler o cabalera per parts dels seus representants legals; renúncia de l'heretant a la legítima i la consegüent constitució del dot; i, finalment, acceptació d'aquest darrer per part de l'altre contraent i donació de l'escriu. El fons Gener-Pla disposa d'una petita mostra de capítols matrimonials (5), els primers dels quals són datats del segle XVI (3), els quals demostren ser una font d'estudi

5 Per exemple, el 29 de maig de 1385, Francesc Gras constituïa la seva legítima, consistent en tots els seus vestits i 1.800 s.b., en el dot que aportà al seu matrimoni amb Francesca, propietària del domini útil del mas Gener.

molt rica i força accessible, si tenim en compte que el gruix de les disposicions s'escriu en el català de l'època.

Encara en el tercer grup classificatori, cal també assenyalar la presència de diversos testaments, un tipus documental que, d'una banda, servia per a transmetre diversos llegats a familiars i amics, sovint acompanyats amb clàusules sobre la successió al capdavant del mas i, de l'altra, disposar algunes deixes pietoses per a la salvació de l'ànima del testador. Sens dubte, si s'hagués d'escollir un exemple il·lustratiu d'aquesta tipologia documental, aquest seria el testament de Pere Gener, datat el 9 d'agost de 1276, el document més antic conservat en aquest fons i l'únic del segle XIII. Tot i així, el fons Gener-Pla també compta amb altres testaments posteriors, almenys un per a cadascun dels segles compresos entre el XV i el XVIII.

Per últim, el darrer grup classificatori és constituït per la desena de documents que mencionen algun tipus de litigi judicial (10), quatre per cadascun dels dos masos. Hi sobresurt el llarg procés, iniciat el 22 de març de 1706 i perllongat fins al 3 de juliol de 1707, que enfrontà Joan Gener amb Llorenç Riquer, a causa de la tala de dues alzines per part del primer en una peça de terra propietat, teòricament, de l'esmentat Llorenç.

Els documents d'aquest grup, juntament amb els dels altres tres, constitueixen el gruix dels fons corresponents a les masies Gener i Pla, tot i que n'hi ha d'altres pertanyents a alguna d'aquestes famílies que no s'han pogut classificar per cap d'aquests conceptes (33). Gairebé un terç, però, són definicions o donacions de legítima (9) que, malgrat no especificar-ne el motiu, és més que probable que fossin el pas previ a la constitució de dots, tal com hem explicat. Els altres, en canvi, responen a tipus documentals molt més específics, d'entre els quals destaquen la fundació d'un aniversari per part de Francesc Gener, que actuava en qualitat de marmessor (16 de desembre de 1417); un pacte per la reparació d'un molí fariner en què es veié involucrat Pere Pla (19 de juny de 1486); una àpoca de redempció de la servitud pagesa per part, segurament, del mateix Pere Pla (17 d'agost de 1507); o una carta de ciutadania barcelonina concedida pel batlle d'aquesta ciutat (8 de juliol de 1522) a Joan Plantí, àlies *Pla*.

Tanmateix, no voldríem acabar aquest repàs del fons Gener-Pla sense assenyalar que més de mig centenar de documents (58) hi són inclosos sense pertànyer a cap de les dues famílies, malgrat que no es pot descartar que un estudi més aprofundit acabés per descobrir-hi alguna vinculació. Aquest grup és constituït per exemples dels mateixos tipus documentals que hem descrit, però referents a altres masos, com ara els anomenats Carles, Gerald, Colomer, Pasqual o Sigmasa, tot i que també existeix alguna escriptura molt particular.⁶ En definitiva, tal com hem assenyalat a l'inici d'aquesta nota, la riquesa documental del fons Gener-Pla, que aquí tan

6 Per exemple, l'àpoca del 19 de novembre de 1499 signada per Lucrècia, vídua del cavaller barceloní Hug Gerald Fivaller i de Palou, a favor de Federico i Ana Enríquez, comtes de Mòdica i Cabrera, en concepte de dos censals morts que aquests li vengueren. A més d'aquests noms il·lustres, el document també esmenta el nom del famós cosmògraf Jaume Ferrer, que actuà d'intermediari.

sols hem pogut entreveure a través d'uns pocs exemples representatius, ofereix un ampli ventall de possibilitats per aquells investigadors que vulguin indagar en els diversos aspectes propis de la vida de la pagesia catalana durant els segles medievals i moderns.

Quadre general de documents del fons Gener-Pla

TIPUS		XIII	XIV	XV	XVI	XVII	XVIII	TOTAL
MERCAT DE LA TERRA								
	Compravendes		20	4	44	4	3	75
	Permutes			1	3			4
	Donacions			1	1			2
MERCAT DE LA RENDA								
	Censos			4	2	3	2	11
	Violaris i censals morts		2	3	24	18	16	63
MATRIMONIS								
	Heretaments		2	9	8	4		23
	Donacions de legítima		1	10	15	4		30
	Definicions de legítima			5	10	4		19
	Constitucions de dot ⁷		4	12	24	16	3	59
	Capítols matrimonials				3	1	1	5
	Restitucions de dot		1				2	3
TESTAMENTS		1	1	4	8 ⁸	6	1	21
LITIGIS JUDICIALS			1	2	3	2	2	10
ALTRES				6 ⁹	14 ¹⁰	14 ¹¹	7 ¹²	41
TOTAL		1	32	61	159	76	37	366

7 S'inclouen els debitoris i èpoques del pagament del dot.

8 S'inclou una renúncia de drets hereditaris i una època d'un llegat.

9 S'inclouen tres documents sobre un acord de reparació d'un molí fariner; una fundació d'un aniversari a l'església de Vilobí d'Onyar; una definició de legítima sense especificar-ne el concepte; i una definició de les responsabilitats pròpies d'una tutoria.

10 S'inclouen quatre definicions d'una legítima; tres donacions d'una legítima; tres èpoques sense especificar-ne el concepte; dos establiments d'un mas; una redempció de servitud; una llicència per edificar una torre; una carta de ciutadania de Barcelona.

11 Quatre definicions d'una legítima; tres partides d'un bateig; dues èpoques sense especificar-ne el concepte; una renúncia a les responsabilitats pròpies d'un curador; una definició de comptes; un inventari de béns; una compravenda d'animals.

12 Dos trasllats d'un capbreu del s. XVII i un altre del s. XIV; un document sobre els límits d'un lloc; una època per a pagar medicines; un testimoniatge sobre la veracitat d'uns documents; una definició de legítima sense especificar-ne el concepte.

Quadre general de documents del fons Gener (Vilobí d'Onyar)

TIPUS	XIII	XIV	XV	XVI	XVII	XVIII	TOTAL
MERCAT DE LA TERRA							
Compravendes		12	4	19	2	2	39
Permutes			1	3			4
Donacions							
MERCAT DE LA RENDA							
Censos			4	1	3	1	9
Violaris i censals morts		2		3	8		13
MATRIMONIS							
Heretaments		2	7	3	4		16
Donacions de legítima		1	3	5	3		12
Definicions de legítima			2	4	2		8
Constitucions de dot ¹³		3	5	5	7		20
Capítols matrimonials				2	1		3
Restitucions de dot		1					1
TESTAMENTS	1		2	2 ¹⁴	2		7
LITIGIS JUDICIALS				2	1	1	4
ALTRES			1 ¹⁵	3 ¹⁶	9 ¹⁷	3 ¹⁸	16
TOTAL	1	21	29	52	42	7	152

Quadre de documents del mas Pla (Lloret de Mar)

TIPUS	XIII	XIV	XV	XVI	XVII	XVIII	TOTAL
MERCAT DE LA TERRA							
Compravendes		3		21		1	25
Permutes							
Donacions				1			1
MERCAT DE LA RENDA							

13 S'inclouen els debitoris i èpoques del pagament del dot.

14 S'inclou una renúncia de drets d'herència.

15 S'inclou una fundació d'un aniversari a l'església de Vilobí d'Onyar.

16 S'inclouen dues èpoques sense especificar-ne el concepte i una definició de la legítima.

17 S'inclouen tres definicions de legítima; dues partides de bateig; una època sense especificar-ne el concepte; una definició de comptes; un inventari de béns; i una compravenda d'animals.

18 S'inclou un document sobre els límits d'un lloc; un testimoniatge sobre la veracitat d'uns documents; i una definició de legítima sense especificar-ne el concepte.

	Censos						1	1
	Violaris i censals morts			2	13	5	15	35
MATRIMONIS								
	Heretaments				4			4
	Donacions de legítima			6	10	1		17
	Definicions de legítima			3	5	2		10
	Constitucions de dot ¹⁹			6	15	7	3	31
	Capítols matrimonials				1		1	2
	Restitucions de dot						2	2
TESTAMENTS				2	2	2	1	7
LITIGIS JUDICIALS				1	1	1	1	4
ALTRES				5 ²⁰	7 ²¹	3 ²²	2 ²³	17
TOTAL			3	25	80	21	27	156

19 S'inclouen els deutors i èpoques del pagament del dot.

20 S'inclouen tres documents sobre un acord de reparació d'un molí fariner; una definició de legítima; una definició de les responsabilitats pròpies d'un tutor.

21 S'inclouen dues donacions de legítima; dues definicions de legítima; una època sense especificar el concepte; una redempció de servitud; una llicència per edificar una torra; una carta de ciutadania de Barcelona.

22 S'inclou una donació sense especificar-ne el concepte; una època; i una renúncia a les responsabilitats pròpies d'un curador.

23 S'inclou una època per a pagar medicines i un trasllat d'un capbreu del s. XIV.